

ZİYA GÖKALP'İN 1924 ANAYASASI İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARI

Ömer ERDEN*

ÖZET

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı ve nihayetinde Halifeliğin kaldırılması ile birlikte eski rejim tasfiye edilerek modern bir devlet kurulmaya çalışılmıştır. Mutlakiyet dönemine ait olan 1876 Anayasası ve oldukça dar kapsamda hazırlanmış olan 1921 Anayasası, modern Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap verecek durumda değildi. Bu nedenle çok daha modern ve demokratik bir anayasanın hazırlanması kaçınılmaz olmuştur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, dönemin aydınları anayasa ile ilgili görüş ve düşüncelerini dile getirmişlerdir. Anayasa ile ilgili tartışmaların yoğun bir şekilde yapıldığı bu dönemde, ünlü sosyolog Ziya Gökalp'in de, konu ile alakalı tuttuğu notlarından bu tartışmaların içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Gökalp bu notlarında, Amerikan Başkanlık sistemi, Mesleki Temsil, Kanunların anayasaya uygun olması gerekliliği, kadın erkek eşitliği ve daha birçok konuda düşünceler ileri sürmüştür. Gökalp'in bu notları, onun 1924 Anayasası'nın hazırlanma sürecine yaptığı katkılara da ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gökalp, Anayasa, Demokrasi, Meclis, Başkanlık

* Yard. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Ordu/Türkiye, erdenom@hotmail.com

ZIYA GOKALP'S STUDIES ON THE CONSTITUTION OF 1924

ABSTRACT

A modern state was tried to be established with the liquidation of old regime together with abolition of the Sultanate, declaration of the Republic and eventually abolition of the Caliphate. The 1876 Constitution of Absolutism period and the Constitution of 1921 which was prepared in a rather narrow scope were unable to meet the needs of modern Turkey. For this reason, the preparation of a much more modern and democratic constitution was inevitable. With the declaration of the Republic, intellectuals of the period expressed their opinions and thoughts about the constitution. In this period when there were harsh discussions on constitution, it is understood with the help of the notes, related to this matter, of famous sociologist Ziya Gökalp was also in the discussion. Gökalp put forward many ideas including the American presidential system, professional representation, the necessity of appropriate laws to the Constitution, equality of men and women and many more.

These notes of Gökalp shed light on his contributions to the process of preparing the Constitution of 1924.

Key Words: Gökalp, Constitution, Democracy, Assembly, Presidentship

Giriş

Türk İstiklal Savaşı içerisinde hazırlanmış olan 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun, Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında önemli faydaları oldu. Ancak milli sınırlar içerisinde bağımsız bir devletin temellerinin atılmaya başlanmasıyla birlikte, ihtiyaçlara cevap verecek daha demokratik bir anayasanın hazırlanması kaçınılmaz hale geldi.¹ Büyük Millet Meclisi ikinci dönem çalışmalarına başlayınca, Teşkilat-ı Esasiye kanunundaki eksiklikleri tespit etmek ve ihtiyaçlara cevap verecek yeni anayasa teklifleri hazırlamak üzere bir anayasa komisyonu kuruldu.² Bu arada gerek bu anayasa komisyonunda gerekse Ankara kulislerinde yeni kurulan Türkiye Devleti'nin anayasasının ne şekilde olması gerektiği ile ilgili fikirler ileri sürülmekteydi. Bu fikirler, üç görüş etrafında yoğunlaşıyordu. Birinci görüşü savunanlar, mevcut Teşkilat-ı Esasiye kanununu olduğu gibi muhafaza ederek, tıpkı İngiliz anayasasında olduğu gibi Türk anayasasının da doğal seyrinde gelişmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Bu görüşü savunanların sayısı oldukça azdı. Çoğunluk, İngiliz anayasasının ancak yedi asırda bu günkü seviyesine ulaştığını ve kendilerinin bu kadar zamanlarının olmadığını söyleyerek bu görüşe karşı çıkmışlardı. İkinci görüşü savunanlar ise, Teşkilat-ı Esasiye kanununu olduğu gibi muhafaza edip, sadece eksik kısımlarını, bu kanuna ek maddeler ilave etmek suretiyle tamamlamak gerektiğini ileri sürüyorlardı. Ayrıca tüm kuvvetlerin kaynağı, milletin tek temsilcisi olan meclis olduğuna göre, ek maddelerin ve gerekli düzenlemelerin vahdet-i kuvva (kuvvetler birliği) esasına uygun olarak yapılması gerektiğini savunuyorlardı. Üçüncü

1 Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kiredi Yayını, İstanbul 1998, s. 290, Yeni anayasanın hazırlanmasında önemli katkıları olan Ahmet Ağaoğlu, mevcut Teşkilat-ı Esasiye Kanununun, yasama, yürütme ve yargı erklerinin Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılacağını ifade ediyordu (kuvvetler birliği). Savaş zamanında bu usulden azami ölçüde istifade edilmişti ancak barış zamanında bu erklerin Büyük Millet Meclisi'nde toplanması, ülkeyi "bir heyet diktatörlüğüne" ya da anarşiye sürükleyebilecek tehlikelere neden olabilirdi. Ayrıca sadece 23 maddeden ibaret olan bu kanun devlet mekanizmasının verimli bir şekilde çalışması için oldukça yetersizdi. Bu kanunla sadece teferruata değil, esasa ait birçok mesele halledilmemişti. Mevcut Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndaki bu eksikliklerden dolayı sürekli kanun-ı Esasi'ye müracaat edilmek zorunda kalınıyordu. Bu da hukuksal anlamda tam bir çelişkiye neden oluyordu. Tüm bu nedenlerden dolayı daha demokratik ve daha kapsamlı bir anayasanın hazırlanması elzem olmuştu. Ahmet Ağaoğlu, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" **Akşam 24 Teşrin-i evvel 1339/1923**.

2 Kanun-i Esasi encümeninde, Celal Nuri Bey, İlyas Sami Bey, Feridun Fikri Bey, Yunus Nadi Bey, Ağaoğlu Ahmet Bey, Refik Bey, Rasih Efendi, Refet Bey, İbrahim Süreyya Bey, Mahmud Bey, Ali Rıza Bey, Necati Bey, Hazım Bey, Ahmet Süreyya Bey ve Münir Hüsrev Bey görev yapmışlardır. **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre. II, C.I, (16-08-1339).

görüşün sahiplerine göre, Teşkilat-ı Esasiye kanunun ruhuna sadık kalınarak, teferruatında gerekli düzeltmeler yapılmalı ve eksik kısımlar tamamlanmalıydı. Bu görüşün sahipleri her kuvvetin millettten kaynaklandığını kabul etmekle birlikte gerekli düzenlemelerin tefrik-i kuvva (kuvvetler ayrılığı) prensibine göre yapılması gerektiğini düşünüyorlardı.³ Tüm bu görüşler, 1924 Anayasası'nın hazırlanma sürecinde tartışılmış ve yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti için en sağlıklı, ihtiyaçlara cevap verebilecek, çağdaş ve demokratik bir anayasa hazırlanmaya çalışılmıştır.

Ziya Gökalp'in Yeni Anayasa İle İlgili Çalışmaları

Ünlü sosyolog ve mütefekkir Ziya Gökalp, fikir ve düşünceleri ile dönemin birçok aydınını derinden etkilemiştir. Onun Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde fikirsel anlamda yaptığı katkılar yadsınamaz. Uriel Heyd'e göre Gökalp modern Türk Devleti'nin nazari temellerini atmıştır. G. Jaschke'ye göre ise O, Kemalist reformların yolunu açmıştır.⁴ Atatürk'e ait olduğu iddia edilen "*Vücutumun babası Ali Rıza Efendi, Heyecanlarımın babası Namık Kemal, Fikirlerimin babası Ziya Gökalp'tir*"⁵ cümlelerinin doğruluğunu ispat etme imkanımız olmasa da Onun, Gökalp'in fikirlerinden etkilendiği bir gerçektir.⁶ Özellikle Atatürk'ün batılılaşma konusundaki düşüncelerinde Ziya Gökalp'in ayrı bir yeri vardır. Ateşli bir batıcı olan Gökalp, Yeni Gün Gazetesi'ndeki makalelerinde Batı medeniyetini kabul etmeye mecbur olduklarını, batı medeniyetini kabul etmedikleri takdirde batılı devletlerin esiri olacaklarını yazar. Bu konuda Atatürk'te "*Medeniyete girmek arzu edip de Garp'a teveccüh etmemiş devlet hangisidir.*" diyerek Gökalp'le aynı düşüncede olduğunu ifade etmiştir.⁷

3 Ağaoğlu, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu" **Akşam 28 Teşrin-i evvel 1339/1923**.

4 Rıza Kardaş, "Ziya Gökalp, (1876-1924)" **İslam Ansiklopedisi, C. XIII**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 614.

5 Selahattin Yazıcıoğlu, bu sözleri Apdülkadir Karahan'dan duymuştur. Yazıcıoğlu, Karahan'a bir mektupla müracaat ederek Atatürk'ün bu vecizesi için kaynak istemiş ve şu cevabı almıştır: "Atatürk'ün bu sözünü, ilk defa 1934'te Ödemiş'in Gölcük yaylasına gittiğim zaman eski adalet bakanlarından Refik Şevket İnce'den duydum. Sohbet sırasında hazır bulunan eski İzmir Valisi Kazım Dirik Paşa da bunu tasdik eder şekilde konuştu." Selahattin Yazıcıoğlu, "Gökalp ve Duyulmamış bir eseri, Halk Klasikleri" **Cumhuriyet**, 23 Mart 1972.

6 Kardaş, "Ziya Gökalp..." s. 614-615.

7 Mesut Erşan, Mustafa Kemal Atatürk'ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VII, Afyonkarahisar 2006, s. 41.

Gökalp'le yakından ilgilenen Atatürk⁸, onun 1923 seçimlerinde Diyarbakır'dan milletvekili seçilmesini sağlamıştır.⁹ Gökalp'in, milletvekili olduktan sonra Ahmet Ağaoğlu ile birlikte, Meclis'te yeni anayasanın hazırlanması için çalıştığı bilinmektedir.¹⁰ Vatan gazetesinin 23 Ekim 1923 tarihli nüshasında Ahmet Şükrü Bey, son zamanlarda 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda tadilat yapılması yerine tamamen değiştirilerek yeni bir Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hazırlanması yönünde bir eğilimin ortaya çıktığını belirterek şu bilgileri vermektedir:

*“Haber alındığına göre Gazi Paşa Ağaoğlu Ahmed, Ziya Gökalp beylerden ve sair birkaç zattan böyle bir kanun-i esasinin tanzimini istedi. Paşa hazretleri aynı zamanda Avrupa ve Amerika'da mevcut bütün hükümetlerin kanun-i esasilerini tercüme ettirerek bizzat derin tetkikat ve tettebbuatta bulundular.”*¹¹

Gökalp'in 1924 Anayasası'nın hazırlanması sürecinde de önemli katkıları olduğu anlaşılmaktadır.¹² O, milli hukuk kavramını henüz 1923'de, laiklikle bağlantılı olarak tanımlamış ve bu tanım çeşitli ifadelerle yeni anayasanın temelini oluşturmuştur.¹³ Gökalp'e göre ; *“Milli kanunlar mukaddes kabul edilmelidir. Zira bu kanunlar milletin resmi bir mahiyet almış olan mefkûrelerinden ve iradelerinden başka bir şey değildir. Her milletin resmi ahlaki kanunlarıdır. Vatansızlığın temeli, milli kanunlarla ahlaki bir mahiyet kazanır. Bir millet ka-*

8 Atatürk Gökalp'le yakından ilgilenerek ona değer vermiştir. Gökalp'in 1924'te hastalanması üzerine durumu öğrenen Atatürk büyük bir üzüntü içerisinde hemen Türk Ocakları Merkez Heyeti Reisi Hamdullah Suphi Bey'i çağırarak kendisine *“Ziya Gökalp'in rahatsızlığını şimdi öğrendim. Çok müteessirim. Bir an önce sağlığına kavuşması için ne lazım geliyorsa yapılınsın. Gerekliyse tedavisi için Avrupa'ya gönderelim. Masraflarını bizzat ben karşılayacağım. Lütfen geçmiş olsun dileklerimi kendisine ulaştırınız. Ben de ayrıca telgraf göndereceğim.”* demiştir. Mehmet Önder, Belgelerin Işığı Altında Ziya Gökalp'in Son Saatleri ve Atatürk'ün Yakın İlgisi” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. III, S. 9, Ankara 1987, s. 625-627.

9 Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer alan Ziya Gökalp, Birinci Dünya Savaşı yenilgisi üzerine 1919'da Malta'ya sürüdü. 1921'de sona eren sürgünden sonra memleketi Diyarbakır'a gelerek Küçük Mecmau'ı çıkardı. 1923'de Milli Eğitim Bakanlığı Telif ve Tercüme Encümeni Başkanlığına atandı. Aynı yıl milletvekili seçilince bu görevden ayrıldı. Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBBM II. Dönem, (1923-1927)**, C. III, s. 246-247.

10 Ziya Gökalp, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Hikmet Tanyu'nun Bir İncelemesiyle**, İstanbul 1974, s. 10.

11 **Vatan**, 23 Teşrin-i evvel 1339/1923.

12 Halil İnalçık, **Doğu-Batı, Makaleler I**, Doğu-Batı Yayını, Ankara 2005, s. 87.

13 Zeki Hafizoğulları, “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Temel İlkeleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, S. 42, Ankara 1998, s. 1159.

nunlarını mefkûrelerine aykırı görüyorsa derhal değiştirmelidir. Çünkü toplum vicdanının kabul etmeyeceği kaideler kanun halini almışsa toplumun ahlakını bozar. Eğer kanunlar milli mefkûrelerden doğmuş ve onları tecelli ettiriyorsa bunlara candan ve gönülden hürmet ve itaat etmek gerekir. Gerçek mefkûrecilik bunu gerektirir. Kanunların en mukaddesi ise kanun-i esasidir. Zira en büyük mefkûreler bu kanunda tecelli eder. Bu nedenle en büyük hürmet ve itaat bu kanuna gösterilmelidir. Şimdi Türkiye'nin kanun-i esasisi Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Türk demokrasisinin bütün mefkûrelerine yegâne kaynak, Teşkilat-ı Esasiye Kanunudur. Bu nedenle mukaddes olarak görülmelidir. Dini meselelerde yegâne kaynak Kuran-ı Kerim olduğu gibi hukuki meselelerde temel kaynak bu değerli kanunname olmalıdır...¹⁴

Gökalp'in bu dönemde, yeni anayasanın ne şekilde olması gerektiği ile ilgili tuttuğu notlar,¹⁵ onun bu konudaki düşüncelerine ve 1924 Anayasası'nın hazırlanmasında yaptığı katkılara ışık tutmaktadır. Gökalp bu notlarına "**Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz (1924 Anayasası) Ne Gibi Esaslara İstinat Etmelidir?**" başlığını atmıştır.¹⁶ Öncelikle bu soruya cevap aramaya çalışan Gökalp'e göre Türkiye iki mefkûreden kesinlikle vazgeçmemelidir. Bunlar, Türkiye'nin tam anlamıyla demokratik bir yapıya kavuşması ve güçlü bir hükûmete sahip olması mefkûreleridir. Gökalp bu noktada düşüncelerini şöyle ifade eder; "*Bu iki zor mefkûreyi nasıl temin etmeli? Bizden evvel Amerika Devleti bu iki mütenakız mefkûreyi telif ettiğinden ve Amerikalıların vasi bir arazi dâhilinde yaşayan anarşik bir cemiyetten kuvvetli bir devlet çıkarma işi bizim siyasi inkişafımıza benzediğinden yeni teşkilat-ı esasiye kanunumuza Amerika'nın representative sistemini esas ittihaz ettik.*"¹⁷

14 Ziya Gökalp, **Küçük Mecmua**, 18 Kanun-i evvel 1338/1922, S. 27, s. 12.

15 Gökalp'in bu notları Cumhuriyet Müzesi Arşivinden elde edilmiştir. Notların Üzerinde Gökalp'in imzası yoktur ancak Gökalp'in el yazısı olduğu ibaresi yazılmıştır. Notlarda, Amerikan Anayasası'ndan, Mesleki Temsil'den ve Yüce mahkemedem bahsedilmektedir. Bunların Gökalp'in daha önce de üzerinde durduğu konular olduğunu aşağıda açıklayacağız. Notların arasında Gökalp tarafından hazırlandığını bildiğimiz Halk Partisinin Umdeleri ile ilgili notlar da bulunmaktadır. Bkz. Gökalp, **Doğru Yol, Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri**, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339. Yinede notların Gökalp'e ait olduğundan emin olmak için biz de bu notları Gökalp'in el yazısı ile karşılaştırdık ve Aynı el yazısı olduğu kanaatine vardık. Bkz. Gökalp, **Malta Konferansları**, Hz. Fahrettin Kırzioğlu, Gündüz Matbaası, Ankara 1977.

16 Gökalp'in bu başlığı atması, çalışmamıza esas teşkil edecek bu notlarının 1924 anayasası ile ilgili olduğunu göstermektedir. Bkz. **Ek-1**.

17 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/21-22.

Gökalp, yeni teşkilat-ı esasiye kanununda öncelikle devletin şeklinin belirlenmesi gerektiğini ve kendilerinin “*Republic*” tabirinden hareket ederek, temsili sisteme mensup olanlara maşeriyet isminin verilmesini uygun gördüklerini, böylece devletin şeklinin de maşeriyet olmasına karar verdiklerini ifade etmektedir.¹⁸

Ahmet Ağaoğlu'na göre, Aslında bu sorun 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye kanunu ile fiilen halledilmiş olduğu halde resmîyette muallâkta bırakılarak “*Büyük Millet Meclisi Hükümeti*” denmişti. Bu muallâklık kargaşayla sonuçlanacak tartışmalara neden oldu. Oysa Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile belirlenmiş olan yönetim şekli “*cumhuriyet*” yönetiminden başka bir şey değildi. Yani yönetim şekli fiilen cumhuriyet olduğu halde resmen bu isim verilmemişti.¹⁹ Artık bu muallâklığa son vermek zamanı gelmişti. Teşkilat-ı Esasiye Kanun'da 29 Ekim 1923'de yapılan değişiklikle hükümet şeklinin cumhuriyet olduğu resmen de ilan edilmiş oldu.²⁰

Gökalp, Amerikan yönetim şeklini örnek göstererek, Amerika'da demokrasinin milletın hükümdarlığı ve eşitlik esasına dayandığını, milletın hükümdarlığının ise kanun yapma ve kanunları uygulama kuvvetinde tecelli ettiğini ifade etmektedir. Gökalp bu konuda şunları yazmaktadır:

“Amerika’da millet bu iki türlü hükümler hakkını aynı meclise tevdi etmektedir. Müsavî kuvvette iki türlü mümessil intihab ederek bu kuvvetlerden her birini onlardan birine veriyor. Teşri’ kuvvetini kendisinin bizzat intihab ettiği millet meclisine,²¹ icra kuvvetini de yine kendisinin bizzat intihab ettiği maşer reisine tevdi ediyor. Biz de bu sistemi kabul ettik. Yeni sistemde millet meclisi ile maşer reisi aynı vazifede milletın mümessili olduğundan birbirlerini kontrol ederler. İkisi de millete karşı mesuldürler. Nazırlar meclise karşı mesul olmayıp yalnız maşer reisine karşı mesuldürler. Bundan başka nazırların meclisle bir tema-

18 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/22.

19 Ağaoğlu, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” **Akşam 28 Teşrin-i evvel, 1 Teşrin-i sani 1339/1923** Konu ile ilgili gazetelerde yayınlanan makaleler için bkz. Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem, 1923-1927**, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara 1993, s. 215-249.

20 Suna Kili, A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 2000, s. 112, Cumhuriyet'in ilanı ile ilgili meclis görüşmeleri için Bkz. Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi, II. Dönem C. I**, s. 196-208.

21 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/23.

sı da yoktur. Onları tayin ve azletmekte doğrudan doğruya maşer reisinin salahiyeti dâhilindedir.²² Ordunun ve donanmanın başkumandanlığı, harici ve dâhili işlerin idaresi, meclisin vereceği kararlara karşı veto demek hakkı maşer reisinin salahiyetleri dâhilindedir. Millet Meclisi, ittifak-ı ekseriyet-i ara ile vetoya karşı eski kararında ısrar ederse maşer reisinin vetosu sakıt olur. Nazırların ve büyük memurların tayini de maşer reisine aittir. Yalnız meclis bazı tayinlere itiraz etme hakkına haizdir. Maşer reisi bu itirazı da reddedebilir. Fakat meclis ittifak-ı ekseriyet-i ara ile eski kararında ısrar gösterirse maşer reisi bu kararı kabul eder. Bu murakabe müstesna olmak üzere maşer reisi icra işlerinde müstakildir. Nazırları ve büyük memurları azletmesinde meclis karışmaz. Yeni sistemde nazırların mebuslardan olması şart değildir. Nazırlar maşer reisinin emriyle hareket ederler.²³ Bu sebeple yeni teşkilat kanunumuzda nazırların unvanına da mutemed unvanını verdik. Çünkü bunlar yeni sistemde maşer reisinin mutemedlerinden başka bir şey değildir. Yeni sistemde başvekil de bulunmadığından mutemedler doğrudan doğruya maşer reisinin emriyle hareket edeceklerdir²⁴...”

Gökalp'in, Amerikan yönetim şeklinin ve anayasasının örnek alınabileceği düşüncesi, yeni anayasa ile ilgili çalışmaların yapıldığı dönemde dile getirdiği bir düşünce değildi. O Diyarbakır gazetelerinde yayınladığı ilk yazılarında “çeşitli unsurlardan mürekkep ve Müslümanlıktan kuvvetini alan Osmanlı milleti, tıpkı bir Amerikan milleti gibi gerçek olabilir” diyordu.²⁵ Bir başka yazısında ise Osmanlı milletine örnek olarak Amerikalıları göstererek, “uluslardan mürekkep bu millete mensup her fert ‘Amerikalıyım’ der. Osmanlı milleti de şarkın terakki sever Amerikalısıdır” ifadelerini kullanıyordu.²⁶ Gökalp'in bu düşüncelerine, Amerika'daki yönetim şeklinin kuvvetler ayrılığı esasına dayandığını söyleyerek karşı olanlar oldu. Gökalp, kendisini bu konuda eleştirenlere cevaben, Amerika'daki yönetim şeklinin görünürde kuvvetler ayrılığı prensibine dayandığını, uygulamada ise tam anlamıyla kuvvetler birliği prensibinin olduğunu söylüyordu. Gökalp'e göre, Amerika'da partiler, meclise tam anlamıyla hâkimdi. Seçmen çoğunluğunu elinde tutan parti, öncelikle kendi adayını cumhurbaşkanı seçtiriyordu. Bu nedenle mecliste çoğunluğu elinde bulunduran parti,

22 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/24.

23 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/25.

24 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/26.

25 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayını, İstanbul 1999, s. 304

26 Ülken, *Türkiye'de...* s. 305.

cumhurbaşkanının isteklerine kayıtsız kalamazdı. Cumhurbaşkanı da partinin isteklerine kayıtsız kalamazdı.²⁷

Gökalp'in de ifade ettiği gibi Amerika'da dolaylı olarak kuvvetler birliği esası olsa da Amerika'daki yönetim şekli ve Amerikan anayasası, Türkiye Büyük Millet Meclisi anayasa komisyonu tarafından dikkate alınmadı. Zira komisyona göre, Türkiye'de tam anlamıyla kuvvetler birliği esası yerleşmişti. Yani bütün hâkimiyet kayıtsız şartsız millete, milletin tek temsilcisi olan meclise aitti. Ayrıca Amerika'da federatif yönetim şekli vardı. Oysa Türkiye tek bir devletten müteşekkildi.²⁸ Gerçekte Amerikan anayasası yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerini birbirinden farklı ve birbirine karşı müstakil durumda olan organlara vermişti. Yasama yetkisini kullanan kongre iki meclisten oluşuyordu. Bunlardan ilki, federal devletin nüfusunun tamamını temsil eden temsilciler meclisiydi. Diğeri ise federal devleti teşkil eden, eyaletlerin temsilcilerinin oluşturduğu senatoydu. Amerika'da senatonun etkinliği oldukça fazlaydı. Öncelikle yasama, yürütme ve hatta yargı faaliyetleri ile ilgili bir takım yetkileri vardı. Yürütme yetkisi doğrudan doğruya cumhurbaşkanına bırakılmıştı. Cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanı yardımcısı eyaletler tarafından seçilen cumhurbaşkanı seçmenleri tarafından seçiliyordu. Cumhurbaşkanı, senato ile birlikte devletin dış siyasetini tayin ve tespit ediyordu. Senatonun, cumhurbaşkanı tarafından yapılan devlet memurlarının tayinlerini onaylama ya da reddetme hakkı vardı. Cumhurbaşkanı, senatonun da onayını almak suretiyle bakanları seçebiliyordu. Yargı yetkisi ise mahkemelere bırakılmıştı.²⁹

Gökalp'in Amerika'daki başkanlık sisteminden esinlenerek ileri sürdüğü model dikkat çekicidir. Gökalp bu modelde bütün yetkilerin, Mecliste toplanması

27 Ziya Gökalp, **Kitaplar**, Hz. Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuk Söken, M. Fahrettin Kırzioğlu, Mustafa Koç, M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2007, s. 308-309.

28 Şeref Gözübüyük-Zekai Sezgin, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü Yayını, Ankara 1957, s. 32-35.

29 İlhan Arsel, **Anayasa Hukuku-Demokrasi**, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964, s. 138-149, Gökalp'in düşündüğü anayasa şekli, 1848 ihtilalleri sonrasında Fransız'da hazırlanan yeni cumhuriyet anayasası ile benzerlik göstermektedir. Bu anayasaya göre, egemenlik ve iktidar gücü millete aitti. Yasama gücü 21 yaşını doldurmuş tüm Fransız vatandaşlarının oyları ile üç yıl için seçilmiş olan meclise verilmişti. Yürütme gücü ise tüm seçmenlerin doğrudan doğruya ve dört yıl için seçtikleri cumhurbaşkanına verilmişti. Cumhurbaşkanının, bakanları atama ve görevden alma, bütün memurları atama yetkisi vardı. Cumhurbaşkanı meclise karşı sorumluydu ve meclis onu bir yüksek adalet divanına verebiliyordu. Coşkun Üçok, **Siyasi Tarih (1789-1950)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 1967, s. 158-159.

yerine, yine halk tarafından seçilen bir devlet başkanı ile paylaşılması gerektiğini düşünmektedir. Böylece bu iki kuvvet yetkilerini yine halktan alacak ve birbirini kontrol edecektir. Ancak dönemin siyasal düşünce yapısına göre, milletin yegane ve tek temsilcisi Meclistir. Meclisin üstünde ya da Meclise denk olabilecek her hangi bir kuvvetin varlığı kesin bir şekilde reddetmiştir. Bu nedenle Gökalp'in önerdiği başkanlık sisteminin benimsenmediği anlaşılmaktadır.

Gökalp notlarında, liva mebuslarının seçildikleri dairelerin hususi menfaatlerinin esiri olmalarına engel olmak ve encümenlere uzman azalar temin etmek maksadıyla üç türlü mebus seçiminden bahsetmektedir. Bunlardan birincisi umumi mebuslardır. Bunlar bütün millet tarafından seçilecektir. İkincisi, eski mebuslardır. Bunlar yeni seçilen mebuslara katılacaklardır. Üçüncüsü ise mesleki mebuslardır. Bunlar ise tabipler heyeti, muallimler heyeti, avukatlar heyeti, sanatçılar, zanaatkârlar, tüccarlar heyetleri gibi meslek odaları tarafından seçilecektir. Seçilen bu mebuslar arasında hukuki açıdan hiçbir fark olmayacak ve hepsi doğrudan doğruya milletin mebusu olarak görev yapacaklardır.³⁰ Gökalp, mesleki temsil hakkındaki düşüncelerini İkinci Meşrutiyet döneminde de savunmuştur. Ona göre mesleki temsil halkçılık ilkesi ile de yakından ilgilidir. O, bu konuda 14 Mart 1918'de Yeni Mecmua'da şu satırları yazmaktadır: *"Bir cemiyetin dahilinde bir takım tabakaların yahut sınıfların bulunması dahilî müsavatın bulunmadığını gösterir. Binaenaleyh, halkçılığın gayesi, tabaka ve sınıf farklarını kaldırarak, cemiyetin birbirinden farklı zümrelerini, yalnız işbölümünün doğurduğu meslek zümrelerine hasretmektedir. Yani halkçılık, felsefesini bu düstürde icmal eder: Sınıf yok meslek var!"*³¹

Gökalp birbiri ile çelişen sınıflar yerine birbiri ile dayanışma içerisinde olan meslek gruplarını ön plana çıkartmaya çalışmıştır. Ona göre dünyanın her yerinde sınıflar birbirleri ile çatışma halindedir ve bir araya gelmeleri, birlikte hareket etmeleri oldukça zordur. Örneğin tüccar sınıfı köylüyü sömürmekle meşguldür. Rusya'da ise işçi sınıfı tüccar sınıfını yok etmeye çalışmaktadır. Oysa meslek zümreleri birbirine düşman yada rakip değildir. Aksine birbirine muhtaç ve dostturlar. Mesela terzi kunduracısız, kunduracı terzisiz, kasap fırınsız, fırın kasapsız, şair filozofsuz, filozof şairsiz kalmayı asla istemezler.³²

30 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/27.

31 Zafer Toprak, "İkinci Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık" **Toplum ve Bilim Dergisi**, S. 1, Bahar 1977, s. 93.

32 Toprak, "İkinci meşrutiyette....", s. 95-97.

Niyazi Berkes'e göre Gökalp, batı anlamında sınıf kavramından ziyade Osmanlı esnaf kavramından arta kalan meslek zümrelerini anlamış ve sonraları Durkheim'a dayanarak Marksist sınıf kavramına karşı mesleki temsil zümreleri solidarizmine kayan, Mustafa Kemal'in reddettiği bir siyasal teori geliştirmeye çalışmıştır.³³ Aslında, 1921 Anayasası'nın hazırlanması esnasında genel kurulda en çok tartışılan konulardan birisi de “*Mesleki Temsil*” teklifi olmuştur. Encümen-i Mahsus tarafından hazırlanan tasarıda milletvekillerinin doğrudan doğruya halk tarafından ancak “*meslek erbabı temsil edilmek üzere*” seçilmesi önerilmiştir. Bunu savunan üyeler, korporatif temsilin halkı ve özellikle çiftçi, zanaatkar gibi üretici tabakaları, memur sınıfı karşısında daha güçlü kılacağını düşünmüşlerdir. Buna karşı çıkanlar ise bu sistemin uygulanamayacağına işaret ederek, mesleki temsilin esnaf vb. tabakaların siyasi açıdan yetersiz olan mensuplarına veya yerel nüfuz sahiplerine mecliste etkinlik vereceğini vurgulamışlardır. Nihayetinde bu teklif kabul görmemiştir.³⁴

Gökalp, Anayasanın ve diğer kanunların korunması gerekliliği gibi oldukça önemli bir konuya da dikkat çekmiştir. Ona göre, millet meclislerinin kabul ettikleri birçok hususi kanun anayasaya aykırıdır. Çoğu zaman millet meclisleri de bunun farkında olmazlar. Aynı şekilde hükümet tarafından çıkarılan nizamname, talimatname ve emirname gibi şeylerin birçoğu hususi kanunlara aykırıdır. Oysa bütün kanunların anayasaya ve nizamname, talimatname, emirname gibi şeylerinde hususi kanunlara uygun olması şarttır. İşte bu şartı temin etmek için Amerika'da olduğu gibi bir “*Yüce Mahkeme*”nin tesisi gereklidir. Yüce Mahkeme, hem Amerika'da olduğu gibi anayasaya aykırı olan kanunları, mahkemelerin hatalarını ve kararlarını hem de Fransa'nın Şurayı Devlet'inde olduğu gibi özel kanunlara aykırı olan nizamname, talimatname, emirname gibi şeyleri hükümsüz bırakacaktır.³⁵ Gökalp bu düşüncesini, 18 Aralık 1921'de Küçük Mecmua isimli dergide yayınladığı “*Yüce Mahkeme*” başlıklı yazısında da ifade etmiştir.³⁶ Gökalp'in merkezi bir Yüce Mahkeme düşüncesi, bir tür Anayasa Mahkemesi olarak da değerlendirilebilir. Bu nedenle Gökalp, ülkemizde kanunların ana-

33 Niyazi Berkes, “Unutulan Adam” **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, S.14, İstanbul 1976, s. 201, Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi yayınevi, Ankara 1973, s. 443.

34 Tanör, **Osmanlı- Türk** .. s. 250-251.

35 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/28-29.

36 Gökalp, **Küçük Mecmua**, 18 Kanun-i evvel 1338/1922, S. 27, s. 12-13.

yasaya uygunluğunun merkezi bir yargı organı eliyle denetlenmesi düşüncesini ileri süren öncülerden biri olarak görülmüştür.³⁷

1924 Anayasası'nda “*yasaların anayasaya uygunluğunun yargı yoluyla denetlenmesi*” esası yer almamıştır. Benimsenen yol, Büyük Millet Meclisi'nin kendi kendini denetlemesi, yani yasaların anayasaya uygun olup olmadığı konusunda, bunlar daha tasarı aşamasında iken bir siyasal denetimin yapılması olmuştur. Başta Anayasa Komisyonu olmak üzere Büyük Millet Meclisi'nin yetkili encümenleri ve genel kurulu bu denetimi yapmakla yetkilendirilmişlerdir.³⁸

Gökalp, demokrasinin bir diğer dayanağı olarak gördüğü eşitlik konusunda ise, seçme ve seçilme hakkı bakımından erkekle kadının tam anlamıyla eşit olması gerektiğini savunmaktadır.³⁹ Gökalp, bu konudaki düşüncelerini 3 Temmuz 1923'de Yeni Türkiye Gazetesi'nde yazdığı “Kadın ve Erkeğin Müseviliği” isimli makalesinde de ifade etmiştir.⁴⁰ Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1924 Anayasası'nın 10. ve 11. maddelerinin görüşülmesi esnasında kadınlara da seçme ve seçilme hakkının tanınması konusu tartışılmış ancak bu yönde verilen teklif kabul edilmemiştir.⁴¹ Kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması için aradan on yıldan fazla bir zamanın geçmesi beklenecek ve bu hak ancak 5 Aralık 1934'de kadınlara da tanınacaktır.⁴²

Gökalp notlarında, anayasa ile ilgili diğer düşüncelerini maddeler halinde sıralamıştır. Biz bu maddeleri sadeleştirerek ve 1924 Anayasası ile karşılaştırarak ele almaya çalışacağız.

Madde- Hilafet ailesine mensup olanlar mebus seçilemezler.

37 Erdal Onar, **Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizde Öncüler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 2003, s. 197-198.

38 Tanör, **Osmanlı- Türk ..** s.307.

39 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/29.

40 Gökalp, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri**, s. 41.

41 Gözübüyük, **1924 Anayasası Hakkındaki ...**, s.109-113.

42 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 1924'de kabul edilen 10. maddesi “On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir” şeklindeydi. Bu madde, 1934'de “Yirmi iki yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir.” şeklinde değiştirildi. Yine 1924'de kabul edilen 11. madde, “Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salâhiyetini haizdir.” şeklindeydi. Bu madde de 1934'de “ otuz yaşını bitiren kadın erkek her Türk mebus seçilebilir.” şeklinde değiştirildi. Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, s. 121-122.

Madde- Dini siyasete alet edenler ve ferdi saltanatı geri getirmeye çalışanlar hakkında vatan hainliği suçuyla takibat yapılır.

Madde- Meclis'te oylamalar gizli yapılır ancak elli mebusun vereceği teklif üzerine Meclis, açık oylama yapılmasına da karar verebilir.⁴³

Madde- Belediye başkanları, mutasarrıflar, komutanlar, adliye reisleri, defterdarlar ve büyük memurlar, memur buldukları il dâhilinde mebus seçilemezler.

Madde- Seçim esnasında eşit oy alan iki adaydan yaşlı olan mebusluk için tercih edilir.

Madde- Birden fazla seçim bölgesinde adaylığın ilanı uygun değildir.⁴⁴

Madde- Türkler, Kürtler ve Lazlar müstesna olmak üzere dışarıdan gelecek olan Müslüman muhacirlerle yabancıların milli köy ve mahalle kurmalarına müsaade edilmeyecektir.

Bu gibilerin memlekete ve vatandaşlığa kabul edilmeleri yetkisi de sadece Büyük Millet Meclisi'ne aittir.

Madde- Kanun haricinde hiçbir ceza uygulanamaz.⁴⁵

Madde- Her nikâh, mutlaka nahiye müdürlüğünden izin belgesi alınarak yapılacak ve nahiye defterine kayıt edilecektir. Nizami şartları taşımayan nikâhların resmen kıymeti olmayacaktır.⁴⁶

Madde- Türkiyeliler, dernekler kanunu gereğince hükümete beyanname vererek dernek kurabilirler. Toplantılar kanunu gereğince de kapalı yollarda hükümete beyanname vermeden toplanabilirler. Açık meydanlarda toplantıların yapılması, toplantılar kanunundaki şartlara tabidir.⁴⁷

Madde- Memurlar hakkında yapılacak takibat, icra vekilleri hakkında olduğu gibi özel bir kanunun yapılmasını gerektirmez.

Madde- Memurin nizamnamesi yapılacak.

Madde- Aile hukukunu da içeren bir medeni kanun yapılacak.

Madde- Mahkemeler güçlendirilecek ve hâkimler için kanun yapılacak.

43 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/2.

44 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/3.

45 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/4.

46 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/5.

47 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/6.

Madde- Vatan hainliği suçunun işlendiği yerlere İstiklal Mahkemesi gönderilecek.⁴⁸

Madde- İcra vekilleri on addettir. 1- heyet-i Vekile Reisi, 2- Hariciye Vekili, 3- dahiliye Vekili, 4- Müdafaa-i Milliye Vekili- Erkan-ı Harbiye Vekili, 5- Adliye Vekili, 6- Nafia vekili, 7- İktisat Vekili, 8- Maarif Vekili, 9- Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili, 10- Maliye Vekili.

Heyet-i Vekile üyeleri tek tek veya Heyet-i Umumiye itibariyle meclise yaptıkları ile ilgili bilgi vermekle görevlidir.⁴⁹

Gökalp'in not aldığı bu maddeler, 1924 Anayasası'nda yer almamıştır.⁵⁰

Madde- Türkiye ülkesi, iktisadi ve sosyal ilişkiler bakımından genel müfettişlik bölgelerine ayrılmıştır.

Madde- Genel müfettişlik bölgelerinin genel olarak güvenliğinin temini, resmi dairelerin ve uygulamaların teftişi, genel müfettişlik bölgesindeki sancakların ortak işlerinde koordinasyonun sağlanması vazifeleri genel müfettişlere bırakılmıştır. Genel müfettişler, devlet işleriyle, yerel ve mahalli idarelere ait işleri ve uygulamaları sürekli teftiş eder.

Madde- her genel müfettişlik bölgesinde birer kültür ve medeniyet merkezi oluşturularak müfettişlik dâhilinde bulunan sancakların ortak kullanımına sunulacaktır. Ayrıca her genel müfettişlik bölgesinde bir iktisad merkezi, bir laboratuvar, bir üniversite, bir öğretmen okulu, bir sultani, bir ziraat mektebi, bir sanayi mektebi kesinlikle bulunacaktır. Müfettişlik bölgeleri için özel kanun yapılacaktır.⁵¹

Madde- Sancakların yerel hususlarda tüzel kişilikleri ve muhtariyetleri vardır. İç ve dış siyaset, adli ve askeri işler, uluslararası ekonomik ilişkiler, devletin genel teklifleri, Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğundan bunlar ve birden fazla sancağın menfaatinin olduğu hususlar müstesna olmak üzere, Büyük Millet Meclisince çıkarılacak kanunlar gereğince eğitim, sağlık, iktisad, ziraat, bayındırlık ve sosyal yardımlaşma işlerinin düzenlenmesi ve idaresi sancak şuralarının yetkisi dâhilindedir.

48 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/7.

49 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/8.

50 Kili, **Türk Anaysa ...**, s.120-141.

51 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/9, 3050/30.

Madde- Sancak şuraları sancak halkınca seçilen azalardan oluşur. Sancak şuralarının toplantı devresi iki yıldır ve senede iki ay toplanır.⁵²

Madde- Sancak şurası azası arasından icra amiri olarak bir başkan ile çeşitli subeleri idare etmekle görevli azadan teşekkül etmek üzere bir idare heyeti seçilir. İşleri yürütme yetkisi daimi olan bu heyete aittir.

Madde- Sancaklarda Büyük Millet Meclisi'nin vekili ve temsilcisi olarak mutasarrıf bulunur. Mutasarrıf Büyük Millet Meclisi tarafından tayin olunur. Mutasarrıfın görevi devletin, genel ve müşterek işlerine bakmaktır. Mutasarrıf sadece devletin genel işleri ile yerel işler arasında muhalefet olursa müdahale eder.

Madde- kaza, sadece idari ve inzibati bir parça olup tüzel kişiliği yoktur. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin görevlendirdiği ve mutasarrıfın emri altında olan bir kaymakam tarafından yönetilir.⁵³

Gökalp'in not aldığı bu maddeler 1921 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 11,12,13,14,15,22 ve 23. maddeleri ile benzerdir.⁵⁴ 24 maddelik kısa bir anayasa olan 1921 Anayasa'sının 14 maddelik kısmı yerinden yönetim ve yerel yönetim ilkelerine ayrılmıştır. Bülent Tanör'e göre *"bu bir anlamda yerel katılım ya da yerel demokrasi olarak da tanımlanabilir. 1921 Anayasası, idarenin örgütlenmesi ve getirdiği yerinden yönetimi esasları bakımından aşağıdan yukarı bir yönetim yapısını geliştirmiştir. Bu Osmanlı- Türk idare geleneğinden çok farklı bir siyasal felsefeyi de işaret eder. Nahiye çekirdekli bir örgütlenme modeli, taşranın, köyün ve Anadolu'nun merkeze karşı bir tepkisi olarak anayasallaşmıştır. 1924 Anayasası ise yine merkezîyetçi klasik idare örgütlenmesini canlandıracaktır."*⁵⁵ Yukarıda bahsettiğimiz maddelerden de anlaşılacağı gibi, Gökalp de yerinden yönetim modelini benimsemiştir.

Gökalp'in not aldığı bazı maddeler ise, Büyük Millet Meclisi'nde anayasa görüşmeleri esnasında üzerinde tartışılmış veya bazı küçük farklılıklarla 1924 Anayasası'nda yer almıştır. Bu maddeler ise şu şekildedir;

Madde- Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekillerinin mutlak çoğunlunun kararıyla meclis geçici olarak tatil edilebilir, ya da meclis feshedilerek yeniden seçime gidilebilir.⁵⁶

52 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/30.

53 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/10.

54 Kili, *Türk Anayasa ...*,s. 101-102.

55 Tanör, *Osmanlı- Türk ..* s.263-265.

56 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/2.

Kanun-i Esasi Encümeni tasarısının 25. maddesi, meclis kendiliğinden seçimlerin yenilenmesine karar verebileceği gibi Cumhurbaşkanı da hükümetin görüşünü aldıktan sonra gerekçesini Meclise ve millete bildirmesi şartıyla seçimlerin yenilenmesine karar verebilir şeklindeydi.⁵⁷ Ancak tasarının tümü üzerinde yapılan başlangıç konuşmalarından itibaren milletvekillerinin bu düzenlemeye şiddetle karşı çıktıkları görüldü. Komisyon bu maddenin görüşülmesi sırası geldiğinde öneriyi geri çekerek düzeltme yoluna gitmeye çalıştı. Ancak Meclis buna dahi fırsat vermedi. Milletvekilleri, hangi makam olursa olsun, Meclise karşı böyle bir yetkiyle donatılamayacağı yolunda söz birliği içerisinde idiler. Oylamaya katılanların ezici çoğunluğu ile tasarıdaki öneri reddolundu.⁵⁸

Madde- Millet Meclisi'nin müzakereleri herkese açıktır. Ancak on beş mebusun vereceği tahrir ya da Meclis başkanının teklifi üzerine gizli müzakere de yapılabilir. Gizli müzakerenin yapılmasına mutlak çoğunlukla karar verilir.⁵⁹

1924 Anayasası'nın 20. Maddesi ile bu madde arasında pek fark yoktur. Farklı olarak, 20. Madde ile bu görüşmelerin olduğu gibi yayınlanacağı, kapalı oturumlardaki görüşmelerin yayınlanmasına ise meclisin karar vereceği belirtilmiştir. ⁶⁰

Madde- Hiçbir mebusun, görevde iken beyan ettiği kanaatlerinden ya da verdiği oylardan dolayı hakkında soruşturma açılmaz. Hiçbir mebus ictima zamanının devamı esnasında bir suçtan dolayı Meclisin kararı olmadıkça takip edilemez ve tutuklanamaz. Cinayetten suçüstü yakalanmış olması bu hükmün dışındadır. Bir mebus hakkındaki takibat ve tevkif müzekkeresi, Meclisin kararıyla, ictima zamanı ya da tüm mebusluğu müddetince ertelenebilir. ⁶¹

1924 Anayasası'nın 17. maddesi ile bu madde hemen hemen aynıdır. 17. madde şu şekildedir; “ Bir milletvekili ne Meclis içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden ne de Meclisteki oy, düşünce ve demeçlerini meclis dışında söylemek ve açığa vurmaktan sorumludur. Seçiminden gerek önce ve gerek sonra üstüne

57 Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi II. Dönem, 1923-1927**, C. I, s.435.

58 Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal**, s. 300-301. Anayasa'nın kabul edilen 25. Maddesi “Seçim dönemi bitmeden Meclis, üyelerinin tam sayısının salt çoğunluğu ile seçim yenilemeye karar verirse, yeni toplanan Meclisin seçim dönemi kasım ayında başlar. Kasımdan önceki toplantı olağanüstü toplantı sayılır.” şeklindeydi. Kili, **Türk Anayasa Metinleri**, s. 124.

59 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/2.

60 Kili, **Türk Anayasa.....** s. 124.

61 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/2-3.

suç atılan bir milletvekili Kamutayın kararı olmadıkça sanık olarak sorgulanamaz, tutulamaz ve yargılanamaz. Cinayetten suçüstü yakalanma hali bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam bunu hemen Meclise bildirmek ödevindedir. Seçiminden önce veya sonra bir milletvekili hakkında verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi milletvekilliği süresinin sonuna bırakılır. Milletvekilliği süresi içinde zamanaşımı yürümez.”⁶²

Madde- Muallimlik istisna olmak üzere mebuslukla memuriyet bir arada yürütülemez.⁶³

Aslında mebuslukla hükümet memurluğunun birlikte yürütülemeyeceği hükmü Kanun-i Esasi’de de vardı. Ancak 1924 Anayasası’na bu hükmün koyulmasının özel bir nedeni vardı. Zira Kurtuluş Savaşı günlerinin özel koşullarından dolayı pek çok komutan aynı zamanda mebusluk görevini de yürütüyordu. Artık olağanüstü şartlar geride kalmış, ordunun siyasetten uzak tutulması gerekliliği doğmuştu.⁶⁴ Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde bu konunun tartışılması esnasında İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey, “İşbu maddeye darülfünün müderislerinin istisnasının ilavesini” teklif etti. Ancak bu teklif de diğer tekliflerde olduğu gibi kabul edilmedi.⁶⁵ Böylece Anayasanın 23. maddesi “milletvekilliği ve hükümet memurluğu bir kişide birleşemez” şeklinde kabul edilmiş oldu.⁶⁶

Madde- Vefat, istifa ya da başka bir nedenden dolayı boşalan mebusluğa boşaldığı tarihten itibaren dört ay içerisinde bir yenisi seçilir.⁶⁷

Anayasa Komisyonu tarafından teklif edilen ve meclis tarafından kabul edilen 1924 Anayasası’nın 28 ve 29. maddeleri; “çekilme, kanun hükümleri gereğince kısıtlanma, özürsüz ve izinsiz iki ay meclise devamsızlık yahut memurluk kabul etme hallerinde milletvekilliği düşer”, “ölen yahut yukarıdaki maddeler gereğince milletvekilliği sıfatı kalkan veya düşen milletvekilinin yerine bir başkası seçilir” şeklindeydi.⁶⁸ Kabul edilen maddelerden de anlaşılacağı üzere yeni mebus seçiminin hangi süre içerisinde yapılacağı belirtilmemiştir.

62 Kili, **Türk Anayasa...** s. 123.

63 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/3.

64 Tanör, **Osmanlı-Türk...** s. 298.

65 Gözübüyük, **1924 Anayasası Hakkında...** s. 176-178.

66 Kili, **Türk Anayasa...** s. 124.

67 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/3.

68 Gözübüyük, **1924 Anayasası Hakkında...**s. 238-239, Kili, **Türk Anayasa...** s. 225-226.

Madde- Türkiye’de sınıf farklılıkları yoktur. Her fert kanun karşısında diğer fertlerle eşittir.⁶⁹

1924 Anayasası’nın 69. maddesi ile eşitlik ilkesi ve sınıfsal ayrıcalıkların kaldırıldığı kabul edilmiş, ayrıca herkesin kanuna uymakla mükellef olduğu belirtilerek, her türlü grup, aile ve kişi ayrıcalıkları da yasaklanmıştır.⁷⁰

Madde- Hiç kimse mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkeme tarafından yargılanamaz⁷¹

1924 Anayasası’nın 83. maddesinde bu maddeden farklı olarak “ başka bir mahkemeye verilemez ve yollanamaz” ibaresi kullanılmıştır.⁷²

Madde- Kanun haricinde hiçbir vergi talep edilemez.⁷³

Anayasası’nın 85. Maddesi ile vergilerin ancak kanunla salınıp, alınabileceği belirtilmiştir.⁷⁴

Madde- Konut her türlü saldırıdan korunur. Kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez.⁷⁵

1924 Anayasası’nın 76. maddesi “kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz.” şeklindedir. Anayasa’nın bu maddesi ile konut dokunulmazlığı ile birlikte kişi dokunulmazlığı da kabul edilmiştir.⁷⁶

Madde- Hiç kimse mülkiyetinden yahut tasarrufundan mahrum edilemez. Sonradan özel kanunlar gereğince ve bedeli ödenmek suretiyle kamulaştırma yapılabilir.⁷⁷

1924 Anayasası’nın 74. Maddesi ile mülkiyet hakkı konusu daha geniş şekilde ele alınmıştır. Bu maddeye göre kamu yararına olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel kanunlar gereğince parası peşin olarak verilmedikçe hiç

69 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/4.

70 Kili, **Türk Anayasa....** s. 134.

71 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/4.

72 Kili, **Türk Anayasa....** s. 137.

73 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/4.

74 Kili, **Türk Anayasa....** s. 137.

75 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/4.

76 Kili, **Türk Anayasa....** s. 137.

77 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/4.

kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz. Ayrıca çiftçiyi toprak sahibi yapmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların bedelinin belirlenmesi ve ödenmesi özel kanunlarla gösterilir. Olağanüstü hallerde kanuna göre yükletilecek para, mal ve çalışma ödevleri dışında hiç kimse başka hiçbir şey yapmaya ve vermeye zorlanamaz.⁷⁸

Madde- Müslüman olsun ya da olmasın her türlü mezhep serbesttir. Her mezhep genel ahlaka aykırı olmamak şartıyla ayinlerini yapmakta özgürdür. Hiç kimse bir ibadeti ya da ayini yapması için zorlanamaz.⁷⁹

1924 Anayasası'nın 75. Maddesi inanç özgürlüğü ile ilgilidir. Bu madde ile hiç kimsenin felsefi inanç, din ve mezhebinden dolayı kınanamayacağı, herkesin, güvenliğe, edep törelere ve kanunlara aykırı olmadıkça her türlü dini töreni yapmakta serbest olduğu hükmü kabul edilmiştir.⁸⁰

Madde- Öğretim serbesttir. Öğretimi engelleyecek her türlü müdahale yasaktır. Eğitimle ilgili suçların cezalandırılması özel kanunlarla olur. Devletin müsaadesiyle yapılan genel terbiye genellikle kanunlarla belirlenmiş olacaktır.⁸¹

1924 Anayasası'nın 80. maddesi ile öğretim, hükümetin gözetimi ve denetimi altında ve kanunlar çerçevesinde serbest bırakılmıştır.⁸² Gökalp'in ise çok daha geniş anlamda eğitim ve öğretim özgürlüğünü düşündüğü notlarından anlaşılmaktadır.

Madde- Basın serbesttir. Sansür asla uygulanamaz. Yazarlardan, matbaacılar ve baskıcılardan kefalet istenemez. Yazar, bilinirse ve yeri de belliyse baskıcı, matbaacı ve dağıtıcı hakkında takibat yapılamaz.⁸³

1924 Anayasası'nın 77. Maddesi basının kanun çerçevesinde serbest olduğunu ve yayımdan önce denetlenemez ve yoklanamaz olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁴ Gökalp'in basın özgürlüğü konusunda da daha özgürlükçü bir düşünceye sahip olduğu görülmektedir.

78 Kili, **Türk Anayasa....** s. 135.

79 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/5.

80 Kili, **Türk Anayasa....** s. 136.

81 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/5.

82 Kili, **Türk Anayasa....** s. 136.

83 **Cumhuriyet Müzesi Arşivi**, 3050/5.

84 Kili, **Türk Anayasa....** s. 136.

Madde- Türkiyeliler resmi makamlara şahsen ya da birçok imzalı dilekçe verme hakkına sahiptirler. Büyük Millet Meclisi'ne de dilekçe verebilirler. Umum adına dilekçe verme hakkı vilayetlere ve yetkili makamlara aittir.⁸⁵

Bu madde 1924 Anayasası'nın 82. maddesi ile hemen hemen aynıdır. 1924 Anayasası'nın ilgili maddesinde dilekçe verme yerine kanunlara ve tüzüklere aykırı hallerde haber verme ve şikâyetle bulunma hakkı yer almaktadır.⁸⁶

85 Cumhuriyet Müzesi Arşivi, 3050/6.

86 Kili, **Türk Anayasa....** s. 137.

Sonuç

Ünlü düşünür ve Sosyolog Ziya Gökalp, çalışmalarıyla yakın tarihimizin fikirsel hayatını derinden etkilemiştir. Yeni Türk devletinin kuruluş sürecinde ülkenin iyi yetişmiş aydınlara oldukça fazla ihtiyacı olmuştur. Gökalp bu süreçte üzerine düşeni fazlasıyla yerine getirerek sosyal, ekonomik ve siyasi alanda yaptığı çalışmalarla Modern Türkiye'nin temellerinin atılmasında önemli katkılar yapmıştır. Onun, Amerikan başkanlık sistemi ve mesleki temsil sistemi ile ilgili düşüncelerinin, yeni anayasa çalışmaları sürecinde sıkça tartışıldığı anlaşılmaktadır. Saltanatın kaldırılmasının üzerinden henüz iki yıl gibi kısa bir süre geçmiş olması nedeniyle dönemin aydınları, Başkanlık sistemi gibi düşüncelere kuşkuyla bakmışlardır. Monarşiye karşı verilen mücadele sonucunda "Milli Hakimiyet" Cumhuriyet rejimi ile sağlanmaya çalışılmıştır. Bütün yetkinin Millet'in tek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisine ait olması gerektiği savunulmuş, Başkanlık sistemi ile ülkeye yeniden kişi diktatörlüğünün geleceğinden çekinilmiştir. İlerleyen yıllarda Avrupa'da Mussolini ve Hitler gibi diktatörlerin iktidara gelmeleri bu endişeleri daha da artırmıştır.

Gökalp'in notlarından da anlaşılacağı üzere, O birçok konuda olduğu gibi anayasa ile ilgili de çağının çok ilerisinde düşünceler ileri sürmüştür. Osmanlı Devletinin son döneminde yetişmiş, bu dönemin yanlışlarını ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ihtiyaçlarını iyi tahlil etmiş olan Gökalp, ölümünden sonra da fikirleri en çok tartışılan aydınlardan birisi olmuştur. Gökalp'in kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi gerektiği düşüncesi bu günkü Anayasa mahkemesinin temelinde yatan nedendir. Türkiye'de ve birçok ülkede, Meclisler bazen anayasaya aykırı olarak kanunlar çıkarırlar. Hükümetler yine anayasaya uygun olmayan kararnamelemler yayınlarlar. Bazen mahkemeler de anayasaya aykırı kararlar verebilir. Oysa anayasa bir ülkenin kuruluş prensiplerini ve milli değerlerini yansıtan temel kanunlardır. Daha sonra çıkarılacak kanunların mutlaka bu temel kanunlarla uyumlu olması gerekir. İşte Gökalp bu gerekliliği henüz 1924 Anayasası kabul edilmeden önce görmüş ve bu günkü Anayasa Mahkemesi'nin fikirsel öncüsü olmuştur. Gökalp, ülkenin gelişmesi ve tam anlamıyla demokratik olabilmesi için her alanda kadın ve erkeğin eşit olması gerektiğini savunmuştur. Yüzyıllar boyunca erkek egemen bir toplum olarak yaşayan Anadolu halkının medeni dünyada geri kalmasının en büyük nedenlerinden birisi de şüphesiz kadınların ekonomik, sosyal ve bilimsel hayattan soyutlanmasıdır. Atatürk'ün de ifade ettiği gibi bir toplumun bir organı faaliyette bulunur-

ken diğer organı işlemezse o toplum felç olmaktan kurtulamaz. İşte Gökalp, bu gerçekten hareketle kadınların da toplumun gelişmesinde rol alması gerektiğini savunan aydınlardan birisidir. Gökalp'ın geniş anlamda, kişi hürriyeti, basın özgürlüğü, eğitim serbestliği gibi konuları anayasal güvence altına almak istediği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA**Arşiv**

Cumhuriyet Müzesi Arşivi

Gazete

Akşam Gazetesi

Cumhuriyet Gazetesi

Vatan gazetesi

Kitaplar

ARSEL, İlhan, **Anayasa Hukuku-Demokrasi**, Doğu Matbaacılık, Ankara 1964.

BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi yayınevi, Ankara 1973.

GÖKALP, Ziya, **Kitaplar**, Hz. Şevket Beysanoğlu, Yusuf Çotuk Söken, M. Fahrettin Kırzıoğlu, Mustafa Koç, M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 2007.

GÖKALP, Ziya, **Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Hikmet Tanyu'nun Bir İncelemesiyle**, İstanbul 1974.

GÖKALP, Ziya, **Doğru Yol, Hâkimiyet-i Milliye ve Umdelerin Tasnif, Tahlil ve Tefsiri**, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1339.

GÖKALP, Ziya, **Malta Konferansları**, Hz. Fahrettin Kırzıoğlu, Gündüz Matbaası, Ankara 1977.

GÖZÜBÜYÜK, Şeref - SEZGİN, Zekai, **1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari İlimler Enstitüsü Yayını, Ankara 1957.

İNALCIK, Halil, **Doğu-Batı, Makaleler I**, Doğu-Batı Yayını, Ankara 2005.

KİLİ, Suna, GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, **Türk Anayasa Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 2000.

ONAR, Erdal, **Kanunların Anayasa'ya Uygunluğunun Siyasal ve Yargısal Denetimi ve Yargısal Denetim Alanında Ülkemizde Öncüler**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 2003.

ÖZTÜRK, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM II. Dönem, 1923-1927**, C. I, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayını, Ankara 1993.

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayını, İstanbul 1998.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre. II, C.I, (16-08-1339).

ÜÇOK, Coşkun, **Siyasi Tarih (1789-1950)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, Ankara 1967.

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayını, İstanbul 1999.

Makaleler

AĞAOĞLU, Ahmet, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” **Akşam 1 Teşrin-i sani 1339/1923**.

AĞAOĞLU, Ahmet, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” **Akşam 28 Teşrin-i evvel 1339/1923**.

AĞAOĞLU, Ahmet, “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” **Akşam 24 Teşrin-i evvel 1339/1923**.

BERKES, Niyazi, “Unutulan Adam” **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, S. 14, İstanbul 1976.

ERŞAN, Mesut, “Mustafa Kemal Atatürk’ün Batılılaşma Hakkındaki Düşünceleri”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C. VII, Afyonkarahisar 2006.

GÖKALP, Ziya, “Yüce Mahkeme”, **Küçük Mecmua**, 18 Kanun-i evvel 1338/1922.

HAFIZOĞULLARI, Zeki, “Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Temel İlkeleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIV, S. 42, Ankara 1998.

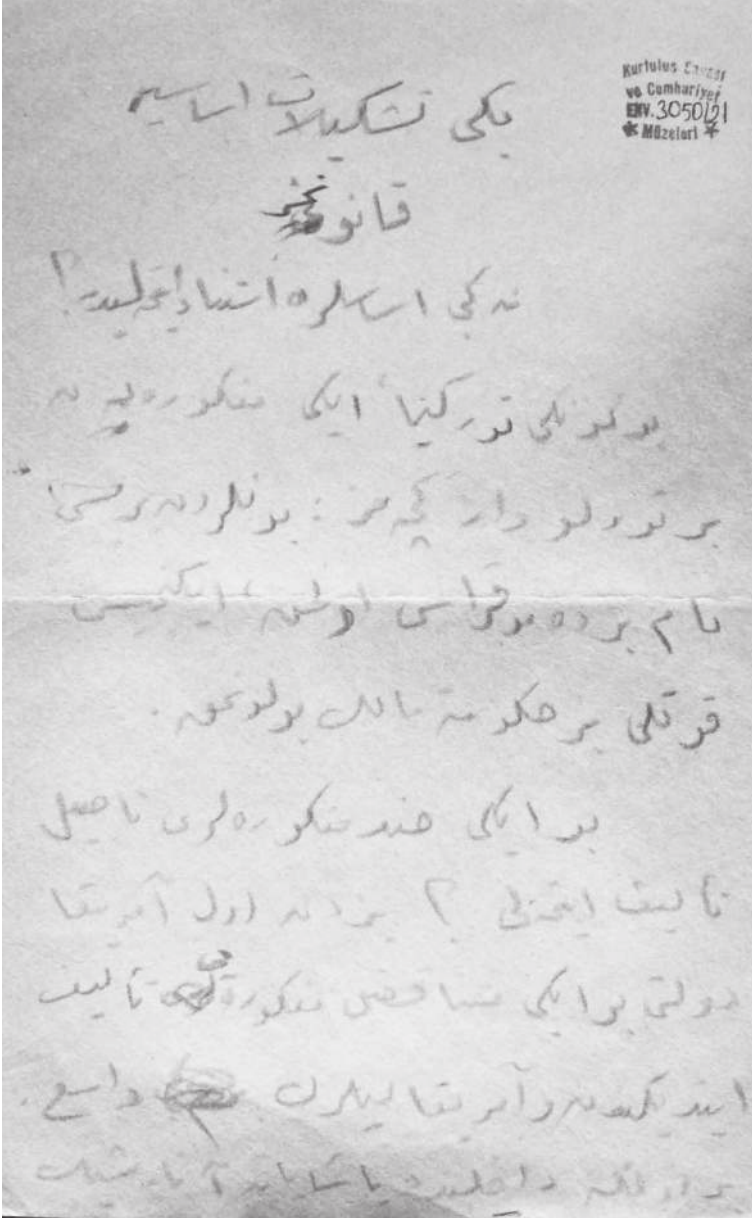
KARDAŞ, Rıza, “Ziya Gökalp, (1876-1924)” **İslam Ansiklopedisi**, C. XIII, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

ÖNDER, Mehmet, “Belgelerin Işığında Ziya Gökalp’in Son Saatleri ve Atatürk’ün Yakın İlgisi” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. III, S. 9, Ankara 1987.

TOPRAK, Zafer, “İkinci Meşrutiyette Solidarist Düşünce: Halkçılık” **Toplum ve Bilim Dergisi**, S. 1, Bahar 1977.

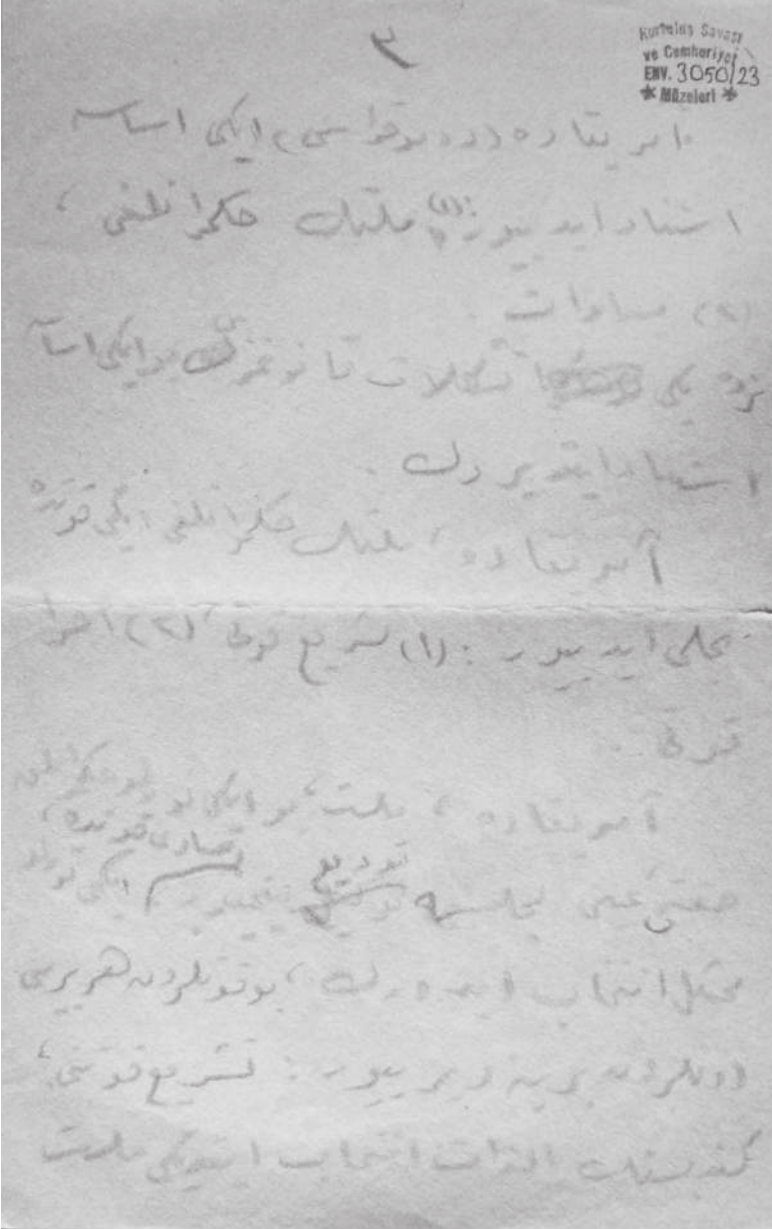
EKLER

EK- 1

Ziya Gökalp'in Cumhuriyet Müzesi'ndeki Notları “yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz ne gibi esaslara istinad etmelidir.”

EK- 2

Gökalp'in Notları "Amerika'da demokrasi iki esasa istinad ediyor."